

ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Л. Перович

Фонд держмайна України в Івано-Франківській області

Л. Винарчик

Національний університет “Львівська політехніка”

Ключові слова: земельні відносини, міграційний процес.

Постановка проблеми

Одним із здобутків демократизації суспільного життя після набуття Україною незалежності стало зняття обмежень на перетин державного кордону, що спричинило значну міграцію населення. Більша її частина зумовлена не туризмом, відпочинком чи відвідинами родичів і знайомих, а здійснювалася з метою отримання доходу. Економічні труднощі перехідного періоду, безробіття та неповна зайнятість, низькі трудові доходи та затримки з виплатою зарплатні та пенсії змусили багатьох людей шукати заробітку за кордоном. Поряд з перевагами трудової міграції, яка поширює нові технології та взаємовідносини у сфері земельних ресурсів, відзначається також її негативний вплив на національну економіку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, які стосуються вирішення цієї проблеми

Значний внесок у процес дослідження теорії і практики міжнародної трудової міграції, їх урегулювання та впливу на земельні відносини та економіку загалом зробили провідні вітчизняні вчені: О. Власюк, С. Злупко, Е. Лібанова, Ю.Макогон, О. Малиновська, А. Мокій, С. Пирожков, С. Писаренко, М. Романюк, А. Румянцева, Є. Савельєв, А. Філіпенко та інші.

Аналізуючи останні публікації з цієї тематики, слід зазначити, що О. Малиновська розглядає соціальні зміни, які проходять під впливом міжнародних міграцій в умовах глобалізації, формування транснаціонального соціального простору; О. Позняк обґрунтовує основні напрями міграційної політики в нових макроекономічних та геополітичних реаліях, зокрема, визначає систему пріоритетів щодо залучення іммігрантів в Україну; У. Садова розглядає міграційні ризики розвитку територіальних сус-

пільних систем України в умовах кризи; М. Романюк досліджує можливі загрози сучасних міграційних процесів національній безпеці країни; Г. Дмитренко висвітлює конструктивний підхід до аналізу глибинних чинників деструктивної еміграції населення у суверенній Україні і визнає напрями розроблення та реалізації такої концепції управління, яка була б зорієнтована на усунення цих негативних чинників.

Мета статті полягає у дослідженні зовнішньої міграції, визначенні основних причин та наслідків трудової міграції та пошуків способів мінімізації її негативного впливу на земельні відносини в Україні.

Виклад основного матеріалу

Важливим соціально-економічним явищем, що справляє істотний вплив на земельні відносини, формує ринок праці в агропромисловому комплексі, є міграційний процес. Розрізняють стаціонарну міграцію (що пов'язана зі зміною місця проживання та фіксується державною статистикою) і трудову міграцію, яка має зворотний характер.

Переважно під міграцією розуміють територіальні переміщення населення, які супроводжуються зміною місця проживання та місця праці як у межах однієї країни, так і поза її межами. У багатьох дослідженнях термін “міграція” вживається щодо переміщень населення у просторі, які пов'язані, по-перше, з перетином адміністративних меж населених пунктів, по-друге, зі зміною місця проживання [3].

Класифікуючи міграцію стосовно будь-якої країни, виділяють зовнішню (міждержавну) і внутрішню. До зовнішньої міграції зараховують переміщення населення через державні кордони, яке пов'язане зі зміною місця проживання. Внутрішня міграція – це переміщення населення у межах країни.

Зовнішня міграція має два аспекти: **еміграція** – виїзд працездатного населення з країни перебування для довгострокового чи постійного проживання в іншу країну та **імміграція** – в'їзд робочої сили у країну з-за кордону (на постійне або тривале проживання для навчання, працевлаштування або з метою втечі від дискримінації, переслідувань тощо).

Для дослідження розвитку земельних відносин важливим є визначення соціально-демографічних характеристик мігрантів, оцінка обсягів міграцій, вивчення кількісних і структурних характеристик міграційних процесів, прогнозування напрямів та інтенсивності їх розвитку. Вивчення міграційних процесів, яке ґрунтується на матеріалах переписів населення, даних поточного обліку мігрантів, вибіркового дослідження окремих міграційних потоків сприятиме прогнозуванню розвитку територій. Основним джерелом оперативної інформації про міграцію населення в Україні сьогодні є поточний облік міграційних подій. Він здійснюється за допомогою безпосередньої реєстрації осіб, задіяних у міграційних процесах, тих, хто виписується з попереднього або прописується на новому місці проживання. Ця процедура пов'язана із заповненням талонів статистичного обліку до адресних листків прибуття та вибуття [1].

Після проголошення незалежності України велика кількість емігрантів виявила бажання повернутись на Україну. Найбільша їх кількість спостерігалася у 1991–1993 рр. Починаючи з 1994 р. відбувається значний відплив українських громадян за кордон. Великих масштабів у період економічного спаду набула і трудова міграція, що, на відміну від офіційно зареєстрованої, мають зворотний характер і приховану форму.

Сьогодні основними сферами зайнятості мігрантів є будівництво, сільське господарство, домашнє господарство, сфера торгівлі та сервісу (зокрема готельний бізнес).

Після 2000 р. спостерігається стрімке зростання мігрантів, що працевлаштовуються в країнах старої Європи (передусім – Італії) як домашня прислуга та у сфері торгівлі і сервісу. Зростання рівня доходів серед громадян Вишеградської групи зумовило попит на прислугу, нянь, покоївок тощо і в цих країнах (особливо в Польщі). Зміни у структурі попиту на робочу силу з часом призвели до відповідних змін у структурі видів робіт, які виконують українські працівники-мігранти.

Роботи у сфері будівництва виконують практично тільки чоловіки, у сільському господарстві серед працівників-мігрантів існує приблизний гендерний паритет, а праця у домашньому господарстві та сфері сервісу є прерогативою жінок.

Причини трудової міграції мають майже виключно економічний характер. Проте, якщо на початку 90-х виїзди на заробітки за кордон зумовлювалися простоюванням підприємств, багатомісячними затримками з виплатою заробітної платні, зростанням безробіттям, то нині їхньою метою переважно є підвищення добробуту, вирішення житлового питання, фінансування навчання дітей тощо.

За даними державної статистики, обсяги офіційно зареєстрованої міграції постійно зростають: у 1996 р. вони становили 12 тис., у 1998 р. – 24 тис., а у 2002 р. – 41 тис. осіб. Зазначимо, що найбільше від'ємне міграційне сальдо спостерігалось у 1994–2001 рр., скорочення населення через виїзд за кордон припадає на той період, коли соціально-економічна ситуація в Україні характеризувалась найгіршими показниками.

Проте дані офіційної статистики навіть приблизно не відображають справжніх масштабів трудової міграції за кордон.

Спеціальні дослідження та експертні оцінки дають підставу стверджувати, що реальна кількість працівників-мігрантів у десятки, а то й у сотні разів більша за офіційну. Згідно із результатами загальнонаціонального соціологічного моніторингу, що забезпечується Інститутом соціології НАН України у межах проекту “Україна на порозі ХХІ століття”, досвід тимчасової трудової міграції за кордон мають члени 10,2 % українських сімей. Оскільки в країні нараховується приблизно 15 млн. сімей, це означає, що з метою заробітку за кордон виїжджали принаймні 1,5 млн. осіб. На підставі обстежень, здійснених центрами зайнятості низки областей за дорученням Міністерства праці та соціальної політики України, було зроблено висновок, що загальні обсяги трудової міграції з України сягають близько 2 млн. осіб.

Донедавна рівень інформаційного забезпечення аналітичних досліджень процесу залишав бажати кращого. Першим повномасштабним спостереженням, спрямованим на визначення масштабів трудової міграції та соціально-демографічних характеристик її учасників, стало вибіркоче обстеження з питань трудової міграції, виконане Держкомстатом України в середині 2008 р. Це обстеження вперше дало змогу оцінити кількісні

параметри трудової міграції та узагальнити закономірності їх територіальної диференціації. За даними згаданого вибіркового обстеження, протягом 2005 – I половини 2008 рр. за кордоном працювали 1,5 млн. мешканців України, що становить 5,1 % населення України працездатного віку.

Незважаючи на різноманітність оцінок масштабів трудової міграції, всі вони засвідчують, що поїздки на заробітки за кордон набули великого поширення, стали типовим для багатьох українців джерелом доходів, мають завдяки цьому велике суспільно-політичне і соціальне значення.

Загострення світової кризи наприкінці 2008 р. спричинило зменшення кількості іммігрантів. У період з січня по серпень 2009 р. прибуло в Україну 21529 осіб, а вибуло – 12807 осіб. Більш ніж половина прибулих в Україну зареєструвала своє місце проживання у п'яти регіонах (Одеській області, м. Києві, Автономній Республіці Крим, Донецькій та Харківській областях). Серед прибулих в Україну в січні–серпні 2009 р. 81,4 % становили іммігранти з країн СНД і 18,6 % – з інших країн. Серед вибулих з України 61,6 % виїхали до країн СНД і 38,4 % – до інших країн., за січень–серпень 2009 р. [2]. Проте кількість охочих шукати кращої долі за кордоном істотно не зменшилась.

Деякі регіони характеризуються від'ємним міграційним сальдо (Закарпатська, Львівська, Луганська та Рівненська області). Причиною виїзду українських громадян і надалі залишається скрутне економічне становище більшості сімей. Навіть під час загострення світової фінансової кризи можливість трудового заробітку за кордоном все одно більша, ніж в Україні.

Зазначимо, що трудова міграція має як позитивні, так і негативні наслідки. Серед найважливіших результатів трудової міграції можна назвати зменшення напруги на ринку праці. На 01.10 2009 р. в Україні кількість безробітних становила 2007,9 тис. осіб або 9,9 % до економічно активного населення [4]. Якщо скористатися мінімальною оцінкою трудової міграції в 1 млн., це означає, що внаслідок виїзду безробітних у країні зменшилося принаймні на третину.

Важко підрахувати обсяги інвестицій, які отримує Україна завдяки заробітчанству. За деякими оцінками, середньомісячні доходи громадян, які працюють за кордоном, сягають 2 млрд. грн., що можна порівняти з третиною номінальних грошових доходів усього населення. На думку інших фахівців, грошові надходження становлять близько 5 млрд. доларів. Накопичивши певні кошти, частина мігрантів

вкладала їх у дрібне підприємництво, викуп земельних ділянок тощо.

Значні кошти, які надходять від заробітчан, підвищують платоспроможний попит і у такий спосіб стимулюють виробництво. Вони сприяють розвиткові малого бізнесу, прискоренню формування середнього класу. Зовнішня трудова міграція є також джерелом досвіду, знань, міжособистісних контактів, школою бізнесу та ринкової поведінки.

Разом з тим, наслідки трудової міграції далеко не однозначні. Збільшення грошової маси призводить до зростання цін, дешеві імпортні товари, привезені “човниками”, створюють конкуренцію товарам вітчизняного виробництва, що гальмує розвиток вітчизняного агропромислового комплексу. Одночасно від 2 до 6 млрд. дол. США на рік не оподатковуються державою, а ціни на товари і послуги на внутрішньому ринку підвищуються без відповідного збільшення купівельної спроможності основної маси населення. Орієнтовані на споживання гроші мігрантів лише незначною мірою мають інвестиційне чи кредитне використання. Вплив заробітків за кордоном на розвиток дрібного бізнесу є вкрай скромним внаслідок податкового тиску, відсутності дешевих кредитів, труднощів з реєстрацією підприємства, зневірення громадян у перспективах малого бізнесу і розвитку земельних відносин.

Зовнішня трудова міграція руйнує трудові колективи, здатна спричинити дефіцит робочої сили у сільській місцевості та регіонах. Вона призводить до втрати кваліфікації, оскільки особи з високим рівнем професійної підготовки здебільшого виконують за кордоном малокваліфіковану роботу.

Відплив молоді спричиняє негативні демографічні наслідки як внаслідок руйнації сімейних відносин, так і через несприятливу для народження і виховання дітей специфіку “емігрантського” способу життя. Серед громадян віком 15–70 років, які шукали іншу основну або додаткову роботу у 2006 р., кожен третій був молодого людиною віком 15–29 років, яка б могла ефективно працювати в Україні.

Крім цього, постійне переміщення населення у різних континентах підвищує ризик для здоров'я не тільки для самих мігрантів, але й для членів їхніх сімей після їх повернення.

Зростає кількість розлучень у сільській місцевості. Ще складнішою сімейною проблемою, яка переростає у соціальну, є виховання дітей мігрантів, залишених в Україні, особливо

у разі тривалої відсутності обох батьків. Як наслідок, Україна стикається з новим видом соціального сирітства, необхідністю брати під державну опіку частину дітей мігрантів.

Оцінюючи результати трудової міграції, важливо враховувати перспективи її розвитку. Як доводять соціологічні дослідження, орієнтація на виїзд за кордон для постійного проживання більше притаманна особам, які мають досвід трудової міграції, ніж тим, хто такого досвіду не має, а з-поміж заробітчани – тим мігрантам, котрі частіше і довше перебували за кордоном. Отже, трудова міграція є фактором, що підвищує ризик еміграції. Тобто нинішні тимчасові поїздки на заробітки у майбутньому можуть перетворитися на необоротні втрати населення. Причому ця перспектива стає реальною із збільшенням тривалості заробітчанинських поїздок, кращою адаптацією мігрантів за кордоном, підвищенням у результаті цього їх заробітків та умов проживання.

Якщо трудова міграція має як позитиви, так і негативи, то великої шкоди завдає нашій державі виїзд її громадян на постійне проживання в інші країни. Зазначимо, що на постійне місце проживання виїжджають переважно висококваліфіковані працівники та вчені провідних галузей науки. У 90-х роках еміграція висококваліфікованої робочої сили набула не лише небачених раніше масштабів, а й нових форм. Крім того, що значна частина спеціалістів найвищої кваліфікації разом з розумними і перспективними дітьми покидають нашу державу, замаскованою формою еміграції є наймання українських учених і спеціалістів іноземними компаніями, розташованими на українській території. Інтелектуальний потенціал цих людей реально працює не на користь української держави, а на іноземних роботодавців. Унаслідок еміграції в усіх її формах наша країна зазнає збитків. Так, за розрахунками науководослідних організацій ООН, з виїздом одного спеціаліста країна втрачає в середньому майже 300 тис. дол., а країна-імпортер людських ресурсів економить великі кошти на його формуванні. За підрахунками американського Інституту страхування життя, вартість професійної підготовки 143 тис. спеціалістів вищої кваліфікації, котрі переїхали до США з 1949 до 1969 року, становила 5 млрд. дол. Крім того, випускник університету в середньому приносив роботодавцю за 20 років дохід у розмірі 440 тис. дол. [5].

Суперечливість явища трудової міграції підводить до висновків про те, що основний

зміст політики держави у відповідній сфері повинен полягати у мінімізації її негативних наслідків, максимальному використанні позитивних для громадян (зокрема – працівників-мігрантів) та суспільства результатів. Звідси, позитивними результатами трудової міграції є вкладання коштів в Україні у сферу послуг, комерції, виробництва, що є важливою складовою зміни структури земельних ресурсів, їх власників та користувачів.

Зміни у 2004 році на політичному просторі України породили сподівання, що дії нової влади сприятимуть поліпшенню економічної ситуації в країні, зокрема інвестиційного клімату, умов підприємницької діяльності в агропромисловому комплексі, а також збільшенню кількості добре оплачуваних робочих місць. Такі позитивні зрушення, безумовно, сприяли б скороченню масштабів трудової міграції, поверненню на Батьківщину частини тих, хто тривалий час працює за кордоном. Однак наслідки нинішньої політики уряду, незважаючи на раніше проголошені цілі, поки що не дають приводу для оптимізму. Швидше за все, у найближчому майбутньому обсяги трудової міграції зберігатимуться на нинішньому рівні, а у разі продовження спаду в економіці, що спостерігається з кінця 2008 року, кількість “заробітчанин”, що виїжджають за кордон, зростатиме.

Сьогодні спостерігається тенденція до уповільнення трудової міграції, яка спричинена кризовим станом більшості країн світу. Але, починаючи з 2011 р., основні країни-імпортери трудових ресурсів, нарощуючи економічний потенціал, потребуватимуть додаткових людських ресурсів. Тоді у нас гостро постане проблема трудової міграції з усіма її негативними наслідками. Погіршення соціально-економічної ситуації в Україні сприяє виїзду наших громадян. Вирішення цих проблем можливе тільки у разі створення сприятливої атмосфери для розвитку підприємництва, зміни земельних відносин, зменшення податкового навантаження на підприємства, сприяння у створенні нових агропідприємств. Це, своєю чергою, сприятиме як економічному зростанню країни, так і створенню нових робочих місць, що відобразиться у збільшенні доходів громадян. Раціональна лібералізація економічного простору, на нашу думку, могла б посприяти виходу з кризи більшості підприємств і сформуванню прошарок середнього класу, який став би опорою національної економіки, дав змогу сформувати нові механізми управління виробництвом, застосовуючи новітні світові технології.

Розвиток інноваційних проектів, що впливатиме на конкурентоспроможність вітчизняної економіки, сприятиме зростанню добробуту її громадян. Тепер в Україні спостерігається ситуація, коли більшість підприємств не запроваджують новітніх прогресивних технологій і конкурують на ринку за рахунок дешевої робочої сили. Така політика вітчизняного бізнесу ніколи не створить конкурентоспроможну економіку і не забезпечить соціальну захищеність найманих працівників.

Висновки

Розглянувши основні причини і наслідки зовнішньої трудової міграції, можна зауважити, що поряд з негативними наслідками, які позначаються на демографічному стані країни, зменшенні трудових ресурсів, погіршенні соціально-психологічного стану сімей мігрантів, формуються і позитивні наслідки. Зокрема, стає можливим змінити структуру земельних ресурсів та ступінь ефективності їх використання за рахунок вкладень грошових інвестицій мігрантів, а також впровадити нові перспективні розробки та технології, освоєні мігрантами за кордоном.

Література

1. Управління трудовим потенціалом: навч. посіб. / В.С. Васильченко, А.М. Гриненко, О.А. Грیشнова, Л.П. Керб. – К.: КНЕУ, 2005. – 403 с.
2. Демографічна ситуація в Україні у січні–серпні 2009 року. Експрес-випуск [Електронний ресурс]. – Режим доступу до офіційного сайту Держкомстату України: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Лібанова Е.М. Зовнішні трудові міграції населення України / за ред. Е.М. Лібанової, О.В.

Позняка. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – 206 с.

4. Про соціально-економічне становище України за січень–вересень 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до офіційного сайту Держкомстату України: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Земельні відносини в контексті міграційних процесів

Л. Перович, Л. Винарчик

Розкрито суть трудової міграції, її вплив на національну економіку, і, зокрема, на зміну земельних відносин. Вказано позитивні та негативні аспекти трудової міграції.

Земельные отношения в контексте миграционных процессов

Л. Перович, Л. Винарчик

Раскрыто сущность трудовой миграции и ее влияние на национальную экономику, и в частности, на изменения земельных отношений. Показаны положительные и отрицательные стороны трудовой миграции

Land relations in the context migration processing

L. Perovych, L. Vynarchyk

Essence of the labor migration and influence over national economy, especially, on the land relations are considered. Indicated positives and negatives sides of the labor migration.

15–17 September

**Skopje, Republic of Macedonia
(FYROM)**

**International Conference
on Spatial Data Infrastructures 2010.
Co-sponsored by FIG.**

http://sdi2010.evkartenn.com/?page_id=19
sdiconf2010@gmail.com

16–18 September

San Jose, Costa Rica

**Geomatics, an integral discipline
at obtaining and processing
geospace data.**

**Co-sponsored by FIG
Invitation brochure (pdf 4 Mb)**

[http://www.colegiotopografoscr.com/
congreso2010/](http://www.colegiotopografoscr.com/congreso2010/)